

WACZULIK MARGIT:

A KRAKKÓI ÉS MÁS LENGYEL EGYETEMEK NEVELTJEI A XVI–XVII. SZÁZADBAN¹

A szöveget és annak digitalizálását ellenőrizte: Gazda István

A magyar szellemi élet a krakkói egyetemmel megalakulása óta (1364) élénk összeköttetésben állt. A Hunyadiak és a Jagellók korában a politikai kapcsolatok folytán ez még szorosabbra fűződött. Fokozta az egyetem látogatottságát az is, hogy aránylag közel volt az ország északi és keleti részéhez. Főleg szegényebb köznemesi és polgári családok fiai keresték fel, hiszen kisebb költséggel jutottak el oda, mint egy itáliai egyetemre. Élénk kereskedelmi kapcsolat is volt a XIV–XVI. században a magyar és a lengyel városok között, ez is megkönnyítette az odautazást és az ottani tartózkodást.

Ez az egyetem nemcsak a humanistákat annyira érdeklő filológiában tudott sokat nyújtani, hanem a természettudományokban is. Sanoki Gergely a filológia mellett csillagászáttal is foglalkozott. (...) A magyar bányák termékeit hasznára fordító, nagy hatalmú, humanista kultúrájú polgári Thurzó-család élénk kapcsolatban állt a krakkói egyetem neveltteivel is, így pl. Georg Wernherrel, akiről még részletesebben szólunk. Krakkón keresztül erasmusi hatások is érték Magyarországot. Ide Leonhardus Coxe, angliai származású humanista hozta el Erasmus tanításait. Coxe utóbb Lőcsén lett iskolaigazgató. Kapcsolatban állt Mária királyné udvari papjával, Henckel Jánossal. Krakkó tehát jelentős szellemi központ volt, főleg az ország tanulni, s ezen az úton előbbre jutni akaró polgári lakossága számára.

A két, tárgykörünkbe tartozó és Krakkóhoz fűződő munkát is polgár írta. Sebastian Pauschnernak (Bausner, Baussner) egyaránt van köze a Szepesség és az erdélyi szász városokhoz, mivel lőcsei származású családja ott élt, ő maga pedig Brassóban és Szebenben működött. Még krakkói egyetemi tanulmányai idején 1513-ban készítette 'Linealis calculatio' [A vonalas számolás] c. munkáját azzal a céllal, hogy öccsét megtanítsa a kereskedelmi életben annyira szükséges gyors számolási módra. Ennek a mai olvasó számára idegennek, bonyolultnak tűnő számolásnak – amelyet pedig hosszú időn át használtak, főleg írástudatlanok – lényege az, hogy a számokat pontokkal jelzik, és helyi értéküket egy vízszintes vonalrendszerben tüntetik fel. Pauschner később orvosi képesítést szerzett. 1524-től Brassóban folytatott orvosi gyakorlatot, majd 1528-tól kezdve városi orvos lett Szebenben, ahol régebben apja Lőcse követe volt. Valószínűleg a harmincas évek közepén halhatott meg. Szebenben írta másik, orvosi tárgyú munkáját, a pestis elleni védekezésről. Ez főleg általános egészségi szabályokat tartalmaz, figyelembevételük megkönnyíti a fertőzés elleni védekezést.

Ugyancsak Krakkóból indult el a brassói polgár, Honterus János pályája. Nehéz őt egy egyetemhez kötni, hiszen Bécsben és Krakkóban tanult, később Bázélbe és Wittenbergbe is eljutott. Földrajzi és csillagászati érdeklődését Bécsből és Krakkóból hozta magával, Bécsben és Regensburgban tanulta a térképkészítést, Bázélben ismerkedett meg – Sebastian Münster

¹ Forrás: Waczulik Margit: A krakkói és más lengyel egyetemek nevelttei. In: Waczulik Margit: A táguló világ magyarországi hírmondói. XV–XVI. század. Bp., 1984. pp. 171–177.

teológiatanár hatására – a kozmográfiával. Krakkóban tanított is: latin nyelvet a Piotr Tomicki kancellár alapította iskolában. Itt adta ki 1530-ban latin nyelvtanát és földrajzi könyvének első, még nem verses változatát. Krakkóba bécsi és nürnbergi barátai irányították, mert nézetük szerint itt volt leginkább alkalom abban a szellemben dolgozni, amely neki és erasmista barátainak a legjobban megfelelt.

1535-ben a brassói városi tanács támogatásával Wittenbergbe vette útját, ahol kapcsolatba került Philipp Melanchthonnal, és bizonyára az ő hatására fogott hozzá Brassóban iskolaalapításhoz. Ennek növendékei számára adta ki, immár otthon, korábbi művének átdolgozását, a XVI. századi Magyarországon és külföldön egyaránt leginkább elterjedt tankönyvét, a 'Cosmographiá'-t, illetve későbbi címén a 'Rudimenta Cosmographicá'-t [A kozmográfia alapismeretei], amely a hazai földrajzi irodalom kezdetét jelenti. A reformáció buzgó terjesztője azt vallotta, hogy a kor igényeihez illő humanista műveltség elősegíti az új hitelvek befogadását. Ezért arra törekedett, hogy tanítványai kellő ismeretekkel rendelkezzenek a világ földrajzáról. Munkáját ekkor már verses formában – disztichonokban – írta, talán a művészi hatás kedvéért, de bizonyára az is vezette, hogy így, versben, könnyebben jegyzik meg a tanulók a tudnivalókat. Világleírása hagyományos, hiszen könyvének első kiadása korábbi Kopernikusz munkájának megjelenésénél. A Föld egyes vidékeinek ismertetésében csak az óvilág: Európa, Ázsia és Afrika szerepel, az utóbbi kettő csak igen röviden. Az 1542-es kiadású térkép azonban ábrázolja Amerikát is. A déli rész eléggé hű a valósághoz, az északi azonban csonka. Honterus könyvében beszámol a tárgyalt területen lakó emberekről, egyes későbbi kiadásokban közöl állat- és növényneveket, sőt betegségek elnevezését is. A szövegnél jóval értékesebbek azonban a kísérő ábrák, amelyeket nemcsak hogy Honterus maga rajzolt, hanem egyesek szerint maga is metszett fába. A nyomda és az iskola alapításával Honterus kulturális központtá fejlesztette szülővárosát, és elindította lakosságát a művelődés útján.

A Thurzók pártfogoltja volt a sziléziai polgári származású Georg Wernher, aki szintén Krakkóban tanult, és a szepesi kamara igazgatója, majd később királyi tanácsos lett. Érdekes és alapos munkáját a magyarországi forrásvizekről (De admirandis Hungariae aquis) Siegmund Herberstein báró császári diplomata felkérésére írta, aki maga is foglalkozott a diplomáciai útjain felkeresett, kevésbé ismert vidékek leírásával, s akinek híres könyve a 'De rerum Moscovitarum', azaz az orosz föld és múltjának, viszonyainak ismertetése. Wernher kötete 1549-ben jelent meg Bázelen, majd 1551-ben Bécsben, 1557-ben pedig Herberstein művével együtt Antwerpenben. Wernher ebben – még Jordán előtt –, bizonyára saját benyomásai alapján leír több magyarországi gyógyforrást, így a budaiakat is, és a vasat „rézzé változtató” szomolnokit. Munkájának értéke éppen az, hogy személyes tapasztalatokon alapul, valamint az, hogy elsőként foglalkozik ezzel a kérdéssel.

A XVII. század elején felvidéki fiatalok egy főiskola jellegű lengyel „gimnázium”-ot is látogattak: a gdańskit. Ebben valószínűleg a várossal fennálló kereskedelmi kapcsolatoknak is volt szerepük, de vonzotta őket az intézmény jó híre. Földrajzi és természettudományos tanulmányokra nyílt ott lehetőség. Gdańskba jutott el csaknem egy időben az abaúji magyar Szepsi Csombor Márton és a késmárki szász Frölich Dávid, akik talán már Késmárkról ismerték egymást, hiszen Szepsi Csombor ott is tanult. Szepsi Kassán és Nagybányán is folytatta tanulmányait, 1613-ban Telkibányán lett tanító. 1616-ban indult el további tanulás céljából Gdańskba. Két évet töltött ott. Tanulmányainak eredménye az első ásványtani vita a magyar irodalomban, ami akkor is érdeme, ha a vita korabeli balhiedelmeket is tartalmaz. Forrása Georgius Agricola munkája. Szepsi Csombor szintén szól a Wernher művében említett szomolnoki forrásról, de nála az már „ezüstté változtatja a rezet”. A forrásról egyébként Frölich is ír. Lehet, hogy a helyi tapasztalatot dolgozzák fel, de lehet, hogy Wernhernek a Szepességben bizonyára ismert munkájából veszik át, hiszen Frölich említi is ezt a művet. Az ásványokról szóló vitánál fontosabb azonban Szepsi Csombor Mártonnak

másik – és már magyar nyelvű – munkája: az 'Europica Varietas', vagyis európai változatok, európai körkép. 1618-ban elindult Gdańskból világot látni, és 1619-ben hazatérve, kassai iskolaigazgatóként ebben az írásában foglalta össze tapasztalatait, „peregrinatio”-ja történetét. Könyvét olvasva, eljutunk vele együtt először Gdańskba, majd Dániába, Hollandiába, Angliába, Franciaországba, és német, cseh, valamint sziléziai földön keresztül kísérik haza. Útja során nemcsak a nevezetességeket veszi szemügyre, hanem felfigyel az ottani életnek a magyartól eltérő vonásaira. Felismeri a korai kapitalizmus néhány jellegzetességét, leírja a munkára nevelő, de kegyetlen és a vállalkozóknak nagy hasznot hajtó hollandiai Zuchthaus, meglátja a hollandiai jólétet, s hogy az utcáról hiányoznak a koldusok. Leírásából megismerhetjük London pezsgő kereskedelmi életét. Vele együtt járunk Párizsban, a Sorbonne-on is, szinte halljuk az ott folyó vitákat, a régi és az új küzdelmét. Szepsi Csombor később más jellegű munkát írt: az Udvari iskolát, amelyben az erkölcsös magatartásra ad tanácsokat a bedegi Nyáry-család Ferenc fia számára. Ez az utolsó műve. 1622-ben a pestis áldozata lett.

A Szepsi Csombornál egy évvel fiatalabb, ugyancsak Gdańskban, majd az Odera menti Frankfurtban tanuló késmárki Frölich Dávidot szintén a világ megismerése ejti rabul, és lelkesen hirdeti, milyen nagy hasznára van az embernek a világlátás, ma úgy mondanók: milyen nagy a személyiségformáló ereje. Könyve, a 'Cynosura Peregrinantium' [Utazóknak vezérlő csillaga] őse a mai útikönyveknek: nemcsak a bejárt tájakat, azok érdekességét ismerteti, hanem kitér az ott lakók szokásaira, hasznos gyakorlati és egészségügyi tanácsokat ad az utazáshoz, sőt még illemszabályokat is közöl. Éber, nyitott szemmel járja a világot. Leírásai élményszerűek. Munkásságában különösen figyelemre méltó, hogy míg a régebbi szerzők általában az elődöktől átörökölt, fantasztikus, spekulatív elképzeléseket adtak közre, addig nála már teret kapnak a természet közvetlen megfigyeléséből származó tapasztalatok. Jó példa erre tátrai kirándulása, amikor még diákként egy barátjával megmászta a magasabb csúcsokat. Nemcsak a látvány szépségét ecseteli, hanem felismeri az ott uralkodó alacsonyabb légnymást is. De érdekelte Frölichet – mai kifejezéssel szólva – az általános és a csillagászati földrajz is. Erről tanúskodik a 'Cynosura'-nál korábbi könyve, a Bártfán megjelent 'Medulla Geographiae Practicae...' [A gyakorlati földrajz lényege], melyben megmagyarázza a legfontosabb földrajzi alapfogalmakat. Frölich – kora szokásának megfelelően – a matematikába sorolta a földrajzot. Matematikusnak vallotta magát, s annyiban volt igaza, hogy a csillagászati földrajzhoz valóban matematikai tudásra van szükség. Fontos megjegyeznünk, hogy Frölich már akkor elfogadta a kopernikuszi világképet, amikor még egyetemeken, főiskolákon ragaszkodtak a régi arisztotelészihez. Ez annál is lényegesebb, mert nézetei szélesebb körben terjedhettek. Ugyanis tanári munkája mellett népszerűsítette tudományát: kalendáriumot adott ki, mégpedig igen keresett.

Gdański hallgató 1617 és 1619 között Besztercei Simon Pál, aki 1617-ben a meteorológiáról vitázott, majd 1619-ben a források és vizek keletkezéséről. Munkái nem sok újat hoznak, érdekes keverékei a tudománynak és a babonának, de az utóbbi disputa a gdański földrajztanítás magas színvonaláról tanúskodik, és azt is mutatja, hogy Gdańskban szintén foglalkoztak azzal a kérdéssel, melyet Squarcialupi tárgyalt.

A szepesi Paludinus Pál Kopernikusz szülőföldjén, a toruńi „gimnáziumban” a természeti dolgok alapelveiről vitázott. Megpróbálta a kémiai alapelveket a peripatetikus és a szentírásai természeti elképzelésekkel összeegyeztetni. Halovány tapogatózásokat látunk néha az anyag megmaradásának felismerése felé. Szerinte nem szűnik meg és nem keletkezik semmi a természetben, a gyapjából fonál lesz, abból pedig szövet; ha felfejtik, ismét fonál, illetve gyapjú lesz belőle. A természettudományos érdeklődés nála is csak a tanulóévek idején jelentkezett. Lelkészcsaládból származott, bizonyára maga is az lett, élete további folyásáról semmi biztosat nem tudunk.

